

Maria van den Muijsenbergh &  
Gabriël van den Brink  
(red.)

# Sekse, gender en identiteit

*Actuele reflecties op een eeuwige vraag*



Uitgeverij Eburon  
Utrecht, 2023

Het Thijmgenootschap, vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing, is opgericht in 1904 en draagt sinds 1947 de huidige naam, geïnspireerd op J.A. Alberdingk Thijm, literator, kunstkenner en cultuurdrager. Deze vereniging van christelijke intellectuelen zet zich in voor wetenschappelijke publicaties met een actueel, levensbeschouwelijk accent. Voor lidmaatschap zie de laatste pagina.

*Bestuur Thijmgenootschap*

Prof. dr. Wim B.H.J. van de Donk, voorzitter

Prof. dr. Eelke de Jong, vice-voorzitter

Eefje de Gelder MSc MA, secretaris

Drs. Roland E.C. van der Pluym, penningmeester

Prof. dr. Gabriël J.M. van den Brink

Drs. Maria J.Th. Martens

Annemiek M. Schilpzand MSc, LLM

ISBN 978 94 6301 465 6

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht

[www.eburon.nl](http://www.eburon.nl)

Omslagontwerp: Brigitte Slangen

Op het omslag van deze bundel staat een beeld dat Hildegard van Bingen (1098-1179) schilderde. Het kan (zoals elk beeld) op vele manieren worden gezien. Het medische oog neemt wellicht een vrouwelijk geslachtsorgaan waar. De sociologische blik ziet ronde patronen die in tal van culturen als vrouwelijk worden beschouwd. Terwijl je geestelijk kijkend vooral een kosmische ervaring ontwaart. Daarmee verenigt dit beeld de verschillende opties die deze bundel bevat. Het is veelzeggend dat dit schitterende beeld al lang geleden door een geleerde vrouw werd gemaakt. Zij wist kennelijk dat het samengaan van goud en blauw elk mensenoog raakt.

© 2023 de auteurs / Thijmgenootschap. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

## Inhoud

MARIA VAN DEN MUIJSENBERGH EN GABRIËL VAN DEN BRINK Ter inleiding	7
MARIA VAN DEN MUIJSENBERGH, VITA BROEKEN, DORA DERKS, MARINDA VINK, GABRIËL VAN DEN BRINK Jonge feministen: weg van het hokjes denken	19
JOSEPHINE DE VRIES Het offer aan gelijkheid	31
ANGELA MAAS: INTERVIEW Zonder geslacht geen goede diagnose	47
CORIEN PRINS: INTERVIEW Het internet is nooit neutraal	65
ROSEMARIE BUIKEMA: INTERVIEW Op zoek naar het vrouwelijke verhaal	81
HEIDI DE MARE: INTERVIEW De vreugde van het nadenken	103
GABRIËL VAN DEN BRINK Minder strijd en meer samenspel <i>Een publieke reflectie op ervaringen in de private sfeer</i>	123

GABRIËL VAN DEN BRINK	
De boodschap van een intellectuele alfa-man	141
Over de auteurs	151

## Ter inleiding

Het Thijmgenootschap wordt al meer dan een eeuw geboeid door de vraag hoe wetenschap, maatschappij en levensbeschouwing op elkaar inwerken. Vanuit deze belangstelling hebben we de afgelopen jaren publicaties verzorgd over actuele onderwerpen zoals maatschappelijke polarisatie, het bevorderen van gezond gedrag, de verschillende gezichten van armoede en de plaats van Europa in het wereldwijde krachtenveld. Zo bezien lag het voor de hand om aandacht te besteden aan vragen rond *Sekse, gender en identiteit*. Daarover is immers veel te doen: niet alleen in academische kring maar ook in de samenleving terwijl het tevens betekenis heeft in termen van zingeving. Onze ambitie is echter niet om een overzicht te bieden van alle debatten die ermee verband houden (daartoe zijn we niet in staat) en evenmin om een bepaalde visie te verdedigen (daar zien we liever van af). Wel leggen we enkele teksten voor die ingaan op zaken die bij de zogeheten derde feministische golf een rol spelen. We stellen vooral de vraag hoe die zich verhouden tot de zaken die bij de tweede feministische golf voorop stonden.

### I. DRIE GRONDBEGRIPPEN

Laten we eerst aangeven hoe we de kernbegrippen van deze publicatie opvatten. Dat blijkt een lastige opgave omdat daarover inmiddels hele bibliotheken zijn volgeschreven zonder dat het tot eenduidige definities heeft geleid. Om pragmatische redenen hanteren we de volgende omschrijvingen. Het begrip *sekse* slaat op het onderscheid in geslacht gebaseerd op lichamelijke kenmerken – waardoor iemand bij geboorte als man of vrouw wordt aangeduid wordt.<sup>1</sup> Of die kenmerken gaan over chromosomen,

hormonale processen of geslachtsorganen lijkt ons van ondergeschikt belang: ze betreffen allemaal de fysieke dimensie van het menselijk bestaan. Het begrip *gender* verwijst naar verschillen tussen mannelijk en vrouwelijk die uit sociale en culturele patronen voortvloeien. Hier zijn opnieuw vele zaken in het geding zoals gedragscodes, classificaties, opvoedingsstijlen en morele oordelen maar wat ze gemeen hebben is dat ze in hoge mate van de samenleving afhangen. Ten slotte verwijst het begrip *identiteit* naar de manier waarop iemand zichzelf als mannelijk, vrouwelijk of anderszins ervaart en presenteert. Dat is een individuele aangelegenheid die niet hoeft samen te vallen met wat de samenleving doet of wil en evenmin met wat er op lichamen niveau gebeurt. Hoe deze drie dimensies in het concrete leven precies op elkaar inwerken is onderwerp van een debat dat we met belangstelling volgen maar waarover we ons niet uitlaten. Veel verder dan het maken van een analytisch onderscheid tussen de lichamelijke, sociale en mentale dimensie zouden we niet willen gaan.

## 2. HISTORISCHE ONTWIKKELING

Het is altijd wat hachelijk om conceptuele verschillen in verband te brengen met de historische ontwikkeling maar niettemin valt op dat de aandacht met het vorderen der jaren naar een sterk culturele en zelfs morele thematiek verschoof. Bij de *eerste feministische golf*, die aan het begin van de vorige eeuw veel succes boekte, was het verschil tussen man en vrouw volkomen duidelijk. De strijd was bedoeld om vrouwen gelijke rechten te geven en ze voltrok zich vooral op juridisch-politiek gebied. Het ging erom of ze naar de universiteit konden en of ze aan verkiezingen mochten deelnemen en het bestaan van lichamelijke verschillen sprak toentertijd voor zich. Bij de *tweede feministische golf*, spelend in de jaren zeventig van de vorige eeuw, verschoof de strijd naar het sociaaleconomische domein. Vrouwen keerden zich tegen een samenleving waar vele

vormen van ongelijkheid of achterstelling voorkwamen en eisten bovendien zeggenschap over hun eigen lichaam op. Deze acties waren primair op sociale verandering resp. het verwerven van maatschappelijke macht gericht. Daarnaast streefde men naar bewustwording van minder zichtbare vormen van achterstelling zoals het ‘glazen plafond’. De *derde feministische golf*, die in de jaren negentig begon en tot op heden voortduurt, leidde andermaal tot een verplaatsing van het zwaartepunt en wel naar het culturele domein waarbij vragen over identiteit en diversiteit een prominente rol spelen. We gaan er zo meteen wat meer op in en beperken ons hier tot de opmerking dat sekse, gender en identiteit in de zojuist beschreven zin niet altijd hetzelfde gewicht hadden.

### 3. DERDE FEMINISTISCHE GOLF

Wat zijn de belangrijkste onderwerpen waar het in de derde feministische golf over gaat? Ook die vraag is minder gemakkelijk te beantwoorden dan je op het eerste oog zou aannemen. Het zijn er namelijk enorm veel en bovendien lopen er heel wat thema's door elkaar, ook bij auteurs die zich beroepen op een academische werkwijze. Vanuit onze driedelige belangstelling bij het Thijmgenootschap valt op dat zowel wetenschappelijke als maatschappelijke en morele motieven meespelen. In wetenschappelijk opzicht gaat het onmiskenbaar om het analyseren van en reflecteren op de verschillen die verband houden met gender, huidskleur, etniciteit, seksuele voorkeur, taal, classificatie, verhalen, beelden, representatie, identiteit, stereotypen, subjectiviteit, canonvorming, performance, racisme, normativiteit, kolonialisme, affecten, constructivisme en andere culturele praktijken die de moderne samenleving (mede) vormgeven.<sup>2</sup> Daarnaast hebben we meer kennis over genetica, waardoor we weten dat ook in genetisch opzicht de nodige diversiteit bestaat.<sup>3</sup>

Tegelijkertijd gaat het om meer dan academisch onderzoek alleen. Feministen van de derde golf nemen evengoed stelling in de sociale realiteit omdat ze de heersende normen aanvechten. Ze streven naar een meer diverse en inclusieve samenleving waarin geen enkele groep zijn of haar normen aan anderen kan opleggen. Ze zijn niet alleen onderzoekers maar ook activisten waarbij de grens tussen beide bezigheden niet altijd even helder is. Bovendien getuigen hun publicaties van grote morele betrokkenheid in die zin dat ze zich vooral het lot van minderheden, onderdrukte groepen, marginale figuren, kwetsbare mensen en andere slachtoffers aantrekken.

Daarmee is duidelijk wat feministen van de derde golf afwijzen: ze keren zich tegen een culturele orde die ze patriarchaal noemen en die naar hun oordeel geen enkele legitimiteit meer heeft. Uiteraard streven ze met hun denken ook meer positieve doelen na die we – even vasthoudend aan de indeling van zojuist – als volgt kunnen kenschetsen. Ten eerste staan ze de neutralisering van zoveel mogelijk culturele verschillen voor. Het gaat erom iedereen op een menswaardige wijze te bejegenen en zo min mogelijk onderscheid te maken tussen man of vrouw, homo of hetero, mensen met of zonder kleur etc. De uit ons verleden stammende binaire opposities moeten plaats maken voor niet-discriminerende omschrijvingen. Dat geldt zelfs voor de taal die de meest enthousiaste voorstanders van inclusie en diversiteit willen zuiveren van onderscheidingen zoals hij/zij, hem/haar etc.<sup>4</sup>

Ten tweede zou men graag zien dat alle verschillende entiteiten in het openbare leven gerepresenteerd en erkend worden. Eventuele meerderheden moeten plaats maken voor een zo groot mogelijk diversiteit waardoor minderheden kracht putten uit rolmodellen die succes hebben. Idealiter moet de vrouw van kleur zich herkennen als ze naar het museum gaat zoals een transgender zich gesterkt weet omdat lotgenoten in een televisieserie voorkomen.<sup>5</sup> Ten derde is dit alles op het verbeteren van



ieders levenskwaliteit gericht. Meer inclusief leven kan wel degelijk worden geleerd omdat onze huidige normen een culturele constructie zijn. Vooral mannen kunnen hun leven beteren omdat ze tot op heden vaak hun kwetsbaarheid verbergen of onvoldoende in contact staan met hun gevoelsleven. Zo gaan wetenschappelijke analyse, maatschappelijke strijd en morele betrokkenheid bij de derde golf hand in hand.

#### 4. INTELLECTUELE BRONNEN

Deze denkbeelden komen natuurlijk niet uit de lucht vallen. De term ‘derde golf’ geeft al aan dat men voortbouwt op eerdere golven. Hedendaagse feministen houden dan ook nadrukkelijk vast aan de strijd voor gelijke rechten zoals die in de eerste golf werd gevoerd en het streven voor maatschappelijke autonomie waar de tweede golf voor streed. Maar hun gedachtengoed geeft ook blijk van andere invloeden.

Om te beginnen de *postmoderne filosofie* die na de jaren zeventig in Frankrijk tot ontplooiing kwam. In dat denken wordt het sociaal-culturele leven niet in termen van opposities en onderschikking maar in termen van verschillen en nevenschikking opgevat. Vandaar de voorname waarde die men aan zaken als vertoog en taal toekent. Intellectuele grootheden als Lacan, Foucault of Irigaray worden met instemming aangehaald en dat geldt ook voor een hele reeks auteurs die vanuit de postmoderne agenda naar een eigen weg hebben gezocht.

Vervolgens is een zeker *sociaal liberalisme* merkbaar. Men wil nadrukkelijk meer ruimte maken voor gedragingen, levenswijzen, voorkeuren of identiteiten die afwijken van de heersende normen. Er is veel kritiek op stereotypen, vooroordelen, dominante beelden en gangbare codes die door een meerderheid van de bevolking worden aanvaard. Men juicht het omarmen van of ruimte bieden aan alternatieve patronen nadrukkelijk toe. Wat is het probleem

als jongens een rokje dragen of nagellak willen? De wereld wordt vooral mooier als iedereen kan leven op de manier die hij of zij diep van binnen verkiest.

Ten slotte zien we een *toenemende gevoeligheid*.<sup>6</sup> Deze heeft wellicht meer met een christelijk verleden te maken dan men wil toegeven. Men staat meer vrijheid voor maar die moet dan wel zachtvaardig van karakter zijn. Alles wat te maken heeft met dominantie of machtsuitoefening is in de derde golf al snel verdacht. Men komt juist op voor de personen, groepen of identiteiten die daarvan het slachtoffer zijn. Dat sluit aan bij een tendens die in het Westen al langer bestaat en erop neerkomt dan het uitoefenen van macht in moreel opzicht bedenkelijk is. Wie zich verzet tegen een machthebber heeft bij voorbaat krediet, zoals de dynamiek van #Metoo illustreert.

## 5. EEN NEOLIBERALE DENKWIJZE?

Als gevolg van dit alles tekenen zich bepaalde eenzijdigheden af. Daarbij is ook de invloed van het neoliberale tijdperk merkbaar. De liberale filosofie was van meet af aan op een maximale bewegingsvrijheid van individuele burgers uit. Zij verzette zich steeds opnieuw tegen factoren die deze vrijheid beperken. Daartoe behoren allerlei machthebbers, zoals absolute vorsten, koloniale heersers en bureaucraten die ons willen disciplineren. Maar veel liberalen willen ook af van andere zaken die onze vrijheid afremmen zoals beperkingen van lichamelijke aard, normen die van een gemeenschap afhangen en traditionele patronen die vanuit het verleden op ons inwerken.<sup>7</sup> Dat echo daarvan klinkt in de derde golf onmiskenbaar door. In elk geval rekenen deze feministen graag met drie onderwerpen af.

Dat is in de eerste plaats alles wat te maken heeft met de *biologische dimensie* van ons bestaan. De derde golf blijft trouw aan Simone de Beauvoir die meer dan een halve eeuw geleden al schreef dat je niet als vrouw wordt geboren maar vrouw wordt gemaakt.<sup>8</sup> Dat verklaart mede

de populariteit van het sociaal-constructivisme in deze kring. Er wordt regelmatig verwezen naar culturen waar mannelijk en vrouwelijk sterk van onze Westerse patronen afwijken. Dit om te illustreren dat die patronen kunnen veranderen. Hoewel biologen en medici zich meer gingen verdiepen in de lichamelijke verschillen tussen man en vrouw (en in de verschillende ziekten of behandelingen die daarmee verband houden) heeft men in de sociale wetenschappen en geesteswetenschappen weinig aandacht voor het biologische.<sup>9</sup> Dat blijkt onder meer uit het feit dat moederschap – in het leven van heel wat vrouwen toch een cruciale realiteit – bij genderstudies slechts een marginaal onderwerp bleef. Naar een thema als de fluïde identiteit van adolescenten wordt vaker onderzoek gedaan.

In de tweede plaats is er ook minder belangstelling voor de hardere demografische, economische en *politieke processen* die maken dat onze samenleving op een voor vrouwen vaak ongunstige wijze functioneert. Men gaat gemakkelijk voorbij aan het gegeven dat de normen van een sociale meerderheid vaak groot gewicht hebben. De derde golf erkent weliswaar dat dergelijke normen bestaan maar wil er het liefst van af. Heteroseksualiteit stelt men regelmatig ter discussie terwijl men andere voorkeuren juist naar voren haalt. Dat getuigt van een liberale agenda waarbij men individuele rechten verdedigt maar daarmee heeft men de sociale realiteit nog niet wetenschappelijk onderzocht. Meer in het algemeen geldt dat men de maatschappelijke orde waarin wij leven niet echt analyseert. Men claimt dat ze patriarchaal en onderdrukkend is maar op de vraag hoe en waarom bepaalde meerderheden aan hun voorkeuren vasthouden gaat men zelden in.

Dat geldt – in de derde plaats – ook voor patronen en gedragingen die op een lange traditie terug kijken. Het *culturele verleden* is voor veel feministen een domein dat vooral onderdrukking kent. Het wordt zelden begrepen als een geschiedenis die we doorgeven of waarop we in het heden voortbouwen, laat staan dat het bepaalde lessen biedt die

bij het vormgeven van onze individuele dan wel collectieve toekomst van waarde kunnen zijn. Net als liberale denkers zijn feministen van de derde golf sterk op verandering en innovatie uit. Verder valt op dat onderzoek naar verbeelding vooral instrumenteel wordt ingezet waarbij de vraag of kwetsbare groepen zich in bepaalde vormen van kunst, fictie of representatie kunnen herkennen belangrijker is dan de vraag hoe die verbeelding werkt en op welke manier ze onze eigen ervaringen kan verhelderen.

## 6. EEN STRIJD DIE NOG ALTIJD NODIG BLIJKT

Deze opmerkingen betekenen uiteraard niet dat de blik vanuit de derde golf op onze sociaal-culturele orde misplaatst of overbodig is. Integendeel. We hebben – zoals in deze publicatie door verschillende auteurs wordt betoogd – alle reden om kritisch te zijn over de manier waarop de verschillen tussen man en vrouwen worden gezien. Of beter gezegd: de manier waarop ze niet worden gezien. Dat gebeurt onder meer in de gezondheidszorg waar onderzoek, diagnostiek en behandeling nog altijd te vaak van het mannenlichaam uitgaan. Bijgevolg gaat men aan tal van verschijnselen voorbij die zich bij vrouwen anders uiten dan bij mannen, zoals bij sommige hartkwalen, depressie of auto-immuunziekten. Overigens gaat dat evengoed voor etnische gezondheidsverschillen op. In het gesprek met Angela Maas wordt daar nadrukkelijk aandacht voor gevraagd.

Voor de sociale dimensie geldt hetzelfde. Er bestaan nog altijd hardnekkige vormen van ongelijkheid of achterstelling die nader onderzoek vragen. Denk aan ongelijke betaling voor hetzelfde werk of het achterblijven van vrouwen op topposities in het bedrijfsleven. Of denk aan de manier waarop mannen en vrouwen voor een beroep of studierichting kiezen. Of denk ook aan het wangedrag van mannen die vanwege hun positie onkwetsbaar denken te zijn. Er valt nog veel te winnen als het gaat om de

gelijkwaardigheid van man en vrouw, al kan men zich afvragen of het verheerlijken van diversiteit daarbij de beste strategie vormt. Het bevorderen van een meer beschaafde samenleving zou ook een optie kunnen zijn.

De urgentie van dat laatste wordt groter doordat ons leven in toenemende mate een digitale dimensie kent. Er worden in deze bundel vraagtekens gezet bij de vermeende neutraliteit van informatietechnologie. Het gesprek met Corien Prins maakt onder meer duidelijk dat de wereld van het internet een mannelijke bias kent. Veel vrouwen worden in deze ruimte op een bepaalde manier gezien en bejegend. Hun belangen vallen niet altijd samen met die van mannen, al was het maar omdat uiterlijk voorkomen nog altijd een cruciale rol vervult. Het door elkaar lopen van de publieke en private sfeer pakt voor vrouwen niet altijd weldadig uit. Inmiddels zijn heel wat bewoners van de digitale wereld de schaamte inderdaad voorbij maar we kunnen helaas niet zeggen dat de wereld er zachtaardiger door werd.

## 7. ACTUELE REFLECTIES OP EEN EEUWIGE VRAAG

Deze thema's zullen in de nu volgende bundel op meerdere plaatsten aan bod komen. We beginnen met twee bijdragen die nadrukkelijk op onderwerpen van de derde golf ingaan. Het eerste stuk is de weergave van een gesprek dat beide redacteuren met een aantal jonge feministen over actuele vragen hebben gehad. Daaruit blijkt hoe ze aankijken tegen vragen van sekse, gender en identiteit. Vita Broeken, Dora Derks en Marinda Vink zien zich als een voorhoede: een groep academische gevormde vrouwen die beseft dat hun positie bepaalde privileges kent maar daarom nog wel hoog gestemde idealen wil uitdragen. Dat soort idealen komen ook in de tweede bijdrage aan de orde maar dan meer filosofisch doordacht. Josephine de Vries stelt onder meer de vraag welke prijs er uiteindelijk voor het vasthouden aan radicale gelijkheid wordt betaald.

Vervolgens is het woord aan vier vrouwen die tijdens de tweede feministische golf aan hun loopbaan begonnen en inmiddels over een brede academische ervaring beschikken. Zij spreken zich niet alleen uit over zaken die in hun eigen vakgebied spelen maar ook over de vraag hoe ze als vrouw tegen het wetenschappelijk bedrijf aankijken. Hun pad ging niet altijd over rozen. Ze kenden tegenslag van allerlei aard, variërend van een ziekte die hen overviel tot mannelijke collegae die zich grof opstelden, maar het weerhield hen niet om door te werken en een open oog te houden voor de betekenis die vrouwelijkheid in het academisch leven heeft. Er is sprake van een zekere diversiteit qua discipline maar ook in die zin dat het in eenzelfde discipline soms om verschillende posities gaat. Dat laatste blijkt onder meer uit de gesprekken die met Heidi de Mare en Rosemarie Buikema zijn gevoerd. Overigens willen we er graag op wijzen dat deze vier geleerde vrouwen werden geïnterviewd door Josephine de Vries, die ook voor het uitwerken van de gesprekken tekende. We zijn haar daar zeer dankbaar voor.

In deze bundel komen vooral vrouwen uit de tweede en derde golf aan het woord. Daar wilden we het in eerste instantie bij laten maar op een zeker moment beseften we dat dit in termen van diversiteit wat eenzijdig was. Daarom besluiten we met twee korte teksten door Van den Brink waarin een wat ander gezichtspunt wordt verwoord. Al met al biedt de voorliggende bundel een bescheiden selectie uit de vele kwesties en onderwerpen die met sekse, gender en identiteit verband houden. Het debat daarover wordt in en buiten de academische wereld vaak hartstochtelijk gevoerd. Dat is geen probleem zolang we zinnige argumenten, respect voor elkaars denkbeelden en oog voor de maatschappelijke realiteit voorop stellen. Daar wil het Thijmgenootschap met deze bundel graag aan bijdragen.

## NOTEN

- 1 Ongeveer 40 keer per jaar wordt er in Nederland een baby geboren bij wie geslacht niet duidelijk is en men van intersekse spreekt.
- 2 Buikema, R. & L. Plate red. (2015) *Handboek gender-studies in media, kunst en cultuur*, Hilversum: Uitgeverij Coutinho.
- 3 Mukherjee, S. (2016) *Het gen – een intieme geschiedenis*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- 4 Mounir, S. (2023) *Je mag ook niets meer zeggen*, Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam.
- 5 Voor een kritische reflectie op deze tendens verwijzen we naar [https://www.academia.edu/38017350/2019\\_MeToo\\_Representation\\_and\\_the\\_Cleansing\\_of\\_the\\_Image\\_The\\_Role\\_of\\_Gender\\_Studies\\_in\\_Media\\_Art\\_and\\_Culture](https://www.academia.edu/38017350/2019_MeToo_Representation_and_the_Cleansing_of_the_Image_The_Role_of_Gender_Studies_in_Media_Art_and_Culture)
- 6 Flasspöhler, S. (2022) *Sensibel. Over de grenzen van de menselijke gevoeligheid*, Utrecht: Uitgeverij Ten Have.
- 7 Deneen, P. (2019) *Why Liberalism Failed*, New Haven: Yale University Press.
- 8 Beauvoir, S. de (1990, oorspr. 1949) *De tweede sekse. Feiten, mythen en geleefde werkelijkheid*, Utrecht: Bijleveld.
- 9 Een van de weinige uitzonderingen is G. Vandermassen (2019) *Dames voor Darwin*, Antwerpen: Uitgeverij Houtekiet.